

OBORNI TERÉZ

A bécsi udvar tervei Erdély visszaszerzésére 1557–1563

I. Ferdinánd 1556 nyarán lemondott Erdélyről, beleegyezett abba, hogy a Bécstől távol eső tartomány ismét az oszmánok által támogatott Izabella özvegy királyné és fia, János Zsigmond uralmába kerüljön. A megelőző évek katonai összecsapásai és az oszmán fenyegetés fel erősödése ugyanis azt bizonyította, Ferdinándnak nincs lehetősége arra, hogy uralmát katonai vagy kormányzati eszközökkel megszilárdítsa ezen a területen. A lemondást az oszmán nyomáson túlmenően helyi racionális indokok is igazolták. Már 1552-ben bebizonyosodott, hogy a tartomány királyi (*regale*) jövedelmei igen csekélyek, leromlott állapotban vannak, azok növelése csak roppant nagy befektetéssel válna lehetővé, és erre, valamint ezzel párhuzamosan a kormányzat átszervezésére az adott helyzetben nincs esély. Az 1551–1556 közötti esztendőik eseményei minden kétséget kizáróan jelezték, hogy Ferdinánd nem tudja hatalmát fenntartani, helyi támogatói is egyre fogynak. A Porta bosszújától rettegő erdélyiek végül 1556-ban Izabella királyné és fia visszahívása mellett döntöttek.¹

Joggal gondolhatjuk ezek után, hogy Ferdinánd, engedve a körülmények kényszerítő erejének, belenyugodott Erdély elvesztésébe. De elhatározása valóban végleges volt-e? Mi volt a bécsi udvar Erdéllyel kapcsolatos politikája 1556 után? Az alábbiakban erre a kérdésre keresem a választ.

Az Erdély átadását közvetlenül követő néhány esztendő (1556–1559) Izabella királyné személyes hatalmának megerősödését hozta. A királyné felállította a kancelláriát, körülvette magát bizalmas embereivel, és azt is sikerült elérnie, hogy a kormányzás szálai szinte teljes egészében az ő kezében fussanak össze. Intő példa és elrettentő emlék volt számára az az évtized – a negyvenes évek –, amelyet Fráter György gyámkodása alatt töltött el. Visszatérte után hamar kiderült, hogy egyszer s mindenkorra leszámolt a gyenge és gyámoltalan királyné mi voltával. Tanácsosai között azonban nem kevesen voltak, akik abban a hitben éltek, hogy a régi királyné tért haza, akit ugyanúgy hatalmukban tarthatnak majd, ahogy azt György barát tette. Országos hivatalokat és rangokat, kormányzóságot, kincstartóságot, vajdaságot reméltek tőle. A királyné azonban szilárdan el-

1 Vö. *Oborni Teréz: Erdély pénzügyei I. Ferdinánd uralma alatt*. Bp. 2002. (Fons Könyvek I.)

lenállt a nagy tekintélyű erdélyi főurak ilyen irányú törekvéseinek és ezzel soku-
kat magára haragította. Ebből a csalódottságból és haragból bontakozott ki a
királyné elleni Bebek-féle lázadás (1558), amelyet Izabella megdöbbenően ke-
ményen, az összeesküvők meggyilkoltásával számolt föl. Legnagyobb tekinté-
lye ekkoriban a királynénál vitathatatlanul a Szapolyaiak régi bizalmas hívének,
a visszatérésüket egyengető Petrovics Péternek volt, aki 1557 októberében bekö-
vetkezett haláláig állt Izabella szolgálatában.

A Felső-Magyarországon 1556-tól folyamatosan zajló várháborúk esemény-
sora és szereplői jól ismertek.² Az özvegy királyné visszatérését követően már
1556 őszén kiderült, hogy az északkeleti Felvidék vármegyéinek nagy része mel-
lé állt. A novemberi kolozsvári országgyűlésen Sáros, Abauj és Szabolcs várme-
gyék kivételével minden tiszántúli és felső-magyarországi vármegye képviselői
jelen voltak.³ Bár Ferdinánd kapitányai, Mágóchy Gáspár és Wolfgang Puchaim
szép sikereket értek el az itt folyó harcokban, 1557 áprilisára az Erdélyhez tarto-
zó terület egészen Kassáig terjedt. Ezt követően váltakozó szerencsével folytak a
harcok. Mindkét fél megpróbálta gyarapítani az uralma alatti területet, az ezen a
vidéken fekvő jelentősebb várak megszerzése ugyanis komoly nyereséget jelen-
tett. Ferdinánd számára létfontosságú volt a Felső-Magyarországnak nevezett
gazdag és stratégiailag is fontos országrész birtoklása, hiszen Erdély után ennek
elvesztésével az a veszély fenyegetett volna, hogy oly mértékben szűkül össze az
általá magyar királyként uralt terület, hogy ennek következtében királyi címe is
eljelentéktelenedik. Ferdinánd ragaszkodását az Erdélyen kívül eső Tisza menti
részekhez már a megelőző évben (1556) a Portával folyó tárgyalások során meg-
indokolta, amikor is kijelentette, hogy ha Erdélyről le is mond, az azon kívüli te-
rületekről semmi esetre sem, mert azok mindig is a királyi országrészhez tartoz-
tak.⁴ Ha az 1556–1559 közötti északkeleti várháborúk történetét áttekintjük, az
állapítható meg, hogy ezekben az években, azaz a királyné életében Ferdinánd
elsősorban a felső-magyarországi régió megszerzésére és hatalma ottani minél
erőteljesebb biztosítására helyezte a hangsúlyt. Ebből akár arra is követke-
zethetnénk, hogy végérvényesen belenyugodott abba, hogy Erdélyt, a Magyar
Korona tartományát 1556-ban elveszítette, és erejét kizárólag a megmaradt ré-
szek biztosítására, illetve egy olyan, kisebb-nagyobb várakból álló védelmi vonal
kiépítésére fordította, amellyel a kiharcolt határt Erdély felé védeni lehetett.
Ferdinánd halála előtt néhány évvel azonban még egyszer felcsillant Erdély
visszaszerzésének reménye, amit ő meglehetősen komolyan is vett, mint a követ-
kezőkben látni fogjuk.

2 Az események rekonstruálására: *Bethlen Farkas*: Erdély története. II. A váradi békekötéstől
János Zsigmond haláláig (1538–1571). Szerk. Jankovics József. Jegyz. Kruppa Tamás. Bp.–Ko-
lozsvár, 2002. 199. skk.; *Lukinich Imre*: Erdély területi változásai 1541–1711. Bp. 1918. 76–242.;
Uő: Az északkeleti várháborúk történetéhez 1561–65. I–II. Hadtörténelmi Közlemények
14(1913) 370–394., 584–605.

3 *Lukinich I.*: Erdély i. m. 78–80.

4 Uo. 83.

A várháborúk időszaka alatt a szemben álló felek egymás és a Porta szándékainak kipuhatolását is lankadatlanul folytatták. Az oszmánok örök bizonytalanságban tartották az erdélyieket és a bécsi udvart is, senki sem tudhatta pontosan, mit akar tenni a Porta Erdéllyel kapcsolatban. Bornemissza Pál, Ferdinánd volt gyulafehérvári püspöke 1557-ben írta Nádasdy Tamásnak, hogy úgy tudja, a törökök erővel vagy csellel, de el akarják foglalni Erdélyt.⁵ Erről a vélt vagy valós veszélyről a következő években is szállongtak hírek, az erdélyiek maguk is folyamatosan ettől rettegték. 1559-ben folytatódtak a tárgyalások Izabella és a bécsi udvar között. A magyar tanácsosok véleménye ekkoriban az volt, hogy igyekezni kellene a békét a rossz egészségi állapotban lévő királynéval megkötni, mert méltányos egyezség csak vele köthető és halála esetén nem lehet tudni, hogy az oszmánok mit fognak tenni Erdéllyel.⁶ A királynéval folyó tárgyalások 1559 nyarán kezdődtek, majd őszén Szepesváron folytatódtak. Ferdinánd álláspontja az volt, hogy a Szapolyaiak elégedjenek meg Erdéllyel, és az azon kívüli területeket engedjék át neki, mert, ahogy hangoztatta, a királynénak tudnia kell, hogy Erdélyről is csak a Porta kérésére mondott le. Utóbb Ferdinánd arra is hajlandónak mutatkozott, hogy átengedje a Tiszán túli területeket, ha cserébe Izabella lemond a Tiszán inneni részekről, főként Máramarosról a sóbányákkal, Munkácsról, Husztról és Tokajról. Izabella, elsősorban fia jövőjének biztosítása érdekében, hajlott az egyezsége. Ferdinánd már 1551-ben megígérte ugyanis, hogy fiává fogadja János Zsigmondot és egyik leányát feleségül adja hozzá. A meg egyezéshez nagy reményeket fűzött az ifjú Szapolyai is, akiről úgy hírlett, hogy a házasság révén egész Magyarország királya szeretne lenni. A tervezett egyezség Izabella halála (1559. szeptember 15.) miatt hiúsult meg.⁷

A királyné halála fordulatot jelentett Ferdinánd Erdéllyel kapcsolatos elképzeléseiben is. Új lendületet kaptak a tartomány visszaszerzésére irányuló politikai, diplomáciai és katonai manőverek. Amint majd látni fogjuk, Ferdinánd több szinten indított összehangolt támadást Erdély megszerzéséért, ismételten azt hangoztatva, hogy ő mint magyar király csak kényszerből, a Porta nyomására mondott le Erdélyről, amely mindig is a Magyar Korona részét képezte. Ferdinánd és a bécsi udvar szándékairól és a királyné halála utáni helyzet bécsi értékeléséről figyelemre méltó jelentéseket küldött haza a velencei dózse bécsi követe.

János Zsigmond anyja halálát szinte azonnali levélben tudatta Ferdinánddal, így Giacomo Soranzo velencei követ már október 5-én kelt levelében tudósíthatott a történetek udvarbeli fogadtatásáról. A királyné halálát nagy elégedettséggel vette hírül az udvar és a császár is – jelentette Soranzo. Maradt ugyan fia, bizonyos „István király”, akit azonban távol tartottak anyja kormányzásától, és

5 „Turcae vi aut dolo opprimere cupiunt, inque ipsorum potestatem redigere.” Bornemissza Pál levele Nádasdy Tamásnak. Nyitra, 1557. szept. 26. *Gregorius Pray: Epistolae procerum Regni Hungariae. I. Complectens epistolas ab anno MCCCCXL. ad MDXXXI.* Posonii, 1806. 123.

6 *Lukinich I.*: Az északkeleti i. m. 372–374.; *Uő*: Erdély i. m. 90.

7 A szerződés körülményeiről: *Lukinich I.*: Erdély i. m. 90–92.

akiről azt is mondják, hogy kevéssé él tisztességes életet és így az országrész irányítására alkalmatlan. A császár azt gondolja, hogy tárgyalásokkal meg lehet őt győzni arról, hogy mondjon le a tartományról, különösen akkor, ha a Ferdinánd egyik lányával már korábban tervezett házasságot megkötik, valamint, ha Erdélyért viszonzásképpen olyan hercegséget kapna, amivel elégedett lenne; főként itt a már korábban is ajánlott Oppeln jöhetne szóba.⁸ A császár és az udvar úgy gondolta, hogy az lenne a legjobb, ha János Zsigmond saját akaratából adná magát és Erdélyt Ferdinánd uralma alá, mert így nem lehetne panaszt tenni a szultánnál, ahogyan ezt az anyja tette György barát esetében.⁹ Ráadásul ily módon tiszteletben lehetne tartani az oszmánokkal kötött, jelenleg érvényben lévő békét is.¹⁰ A császár ebben az ügyben már el is küldte egy ágensét Erdélybe Báthory András segítségével.

Október végére újabb hírek érkeztek Erdélyből az udvarba. Egyrészt már ekkor megkezdődött a János Zsigmond címéről, azaz valójában Erdély közjogi helyzetéről még több mint egy évtizedig, a speyeri szerződés megkötéséig folyó vita. János Zsigmond ugyanis Miksának írt levelében „electus rex”-ként írta alá magát, a viszontválaszban azonban csak „Johannes dux”-nak címezték őt, nem jelölve meg, hogy miféle hercegségnek a hercege.¹¹ Ennél azonban egyelőre fontosabb volt az udvar számára az erdélyi rendek politikai állásfoglalásáról szóló híradás. Eszerint a székelyek és a szászok a királyné halála után attól tartanak, hogy a törökök elfoglalják Erdélyt. Arra kérték a császárt, hogy fogadja be őket a birodalmába. Erre Ferdinánd azt válaszolta, hogy bár nem akar róluk lemondani, jelenleg nem alkalmas a helyzet a hadmozdulatok indítására, hiszen a törökök nyugton vannak. Soranzo azt is hozzátette, hogy a magyarok, akik Erdély lakosságának harmadik részét alkotják, igen csekély hajlandóságot mutatnak a

8 „La Regina di Transilvania [...] è morta [...] con satisfatione di sua Cesarea Maestà et di questa corte, perchè restando il Re Stefano, suo figliolo, privato del governo della madre et essendo lui di perduta speranza, attendendo, per quanto dicono, è vita poco honesta et però non habile al governo di quel regno, spera l’Imperator con il negotio di redurlo qui et effettuar il martimonio già designato tra lui et una figliola di Sua Maestà, dandoli in ricompensa della Transilvania tanto stato che si possa contentar et più di quello che importa il ducato di Opolio come già gli fù promesso.” Giacomo Soranzo levele a velencei dózsénak. Bécs, 1559. okt. 5. *Gustav Turba: Venetianische Depeschen vom Kaiserhofe. (Dispacci di Germania). III. Wien, 1895. 100–101.*

9 Itt arra céloz a követ, amikor Izabella királyné az 1549. szept. 8-i, Fráter György által létrehozott nyírbátori szerződést bejelentette a Portán.

10 „è vero che il rispetto del signor Turco move assai, ma essendo conclusa la pace, come qui si tiene per cosa certa, se’l ditto Re venirà à Sua Maestà di propria volontà, non essendo chi reclaims al signor Turco, come già fece la Regina, sua madre et fosse il cardinal fra Georgio”. *G. Turba: i. m. 101.* A követ itt a Porta és Ferdinánd között 1559. jan. 1-jén megkötött fegyverszünetre utal, amely a status quo alapján állapította meg a felek hatalmában lévő területeket. *Lukinich I.: Erdély i. m. 91.*

11 Giacomo Soranzo levele a velencei dózsénak. Bécs, 1559. okt. 30. *G. Turba: i. m. 110–111.* A János Zsigmond címeivel kapcsolatos tárgyalásokat áttekintette: *Lukinich Imre: Az erdélyi fejedelmi cím kialakulásának történetéhez. I–II. Századok 47(1913) 94–109., 177–188.*

„király”, azaz János Zsigmond felé.¹² A velencei követ azt a Konstantinápolyból kapott érdekes hírt is továbbította városába, amely szerint Ferdinánd követe a francia követnek azt nyilatkozta a Portán, hogy a császár az Erdély megszerzése iránti vágytól hajtva inkább háborúzna az oszmánokkal, mintsem megegyezne, már csak azért is, mert nem tűrheti, hogy a fegyverszünet ideje alatt elfoglalták Tatát.¹³

Ferdinándnak tehát eltökélt szándéka volt, hogy a királyné halálával kialakult bizonytalan helyzetet és a kormányzásra alkalmatlannak tartott János Zsigmond gyengeségét nem hagyja kihasználatlanul. Ennek további és még kifejezőbb bizonyítéka a velencei követ egy hónappal később, 1559. november végén kelt újabb levele, amelyben Ferdinánd szándékainak hátteréről informál. Ismét közli a megerősített hírt, hogy őfelsége lelkileg teljesen elszánt Erdély visszaszerzésére, és ennek érdekében a királyné halála után azonnal megkezdte a szervezkedést. Azt reméli, hogy úgy sikerül hatalmába vennie a tartományt, hogy az oszmánokkal fegyveres összecsapásra nem kerül sor. Ha sikerülne János Zsigmondot a leányával kötendő házassággal és megfelelő anyagi kárpótlással beleegyezésre bírnia, akkor azt követően a szultánnal is békét óhajtana kötni, és felajánlana neki, mint Erdély patrónusának ugyanannyi adót, mint amennyit a mostani király fizet, sőt talán többet is.¹⁴ Ha emiatt az oszmánok megmozdulnak, akkor ő is készen áll a háborúzásra. Soranzo azt is fontosnak tartotta közölni, hogy Ferdinánd azt reméli, a német rendek erős segítséget fognak nyújtani. A legutóbbi augsburgi gyűlésen ugyanis azt ígérték neki, hogy ha az oszmánok támadnak, segítségük nem fog elmaradni, hiszen nekik is érdekük, hogy az elleniséget Németországtól a lehető legtávolabb tartsák.¹⁵ Ha azonban Erdély ügye

12 „Quanto alle cose di Transilvania che li Sicoli e Sassoni hanno fatto intender à Sua Maestà Cesarea che temono che hora, che è la morta la Regina, il Turco non se usurpi quel regno et però pregavano sua Maestà Cesarea ad accettarli sotto il suo imperio, alli quali ella ha risposto, non esser per abbandonarli, ma non esser opportuno far moto hora che 'l Turco sta quieto. La terza parte de habitanti del qual paese è de Ongari delli più nobili, ma si dimostrano poco inclinati al Re.” Giacomo Soranzo levele a velencei dózsénak. Bécs, 1559. okt. 30. *G. Turba*: i. m. 110–111.

13 „Cesarea Maestà inclinar piú alla guerra che all'accordo col Turco per il desiderio che ha di aquistar la Transilvania, et perchè non puol patire che in tempo di tregue li Turchi gli habbino occupato Tatta.” Giacomo Soranzo levele a velencei dózsénak. Bécs, 1559. okt. 25. *G. Turba*: i. m. 109.

14 „mi fu affirmato che l'animo di Sua Cesarea Maestà era principalmente intento alla recuperatione di Transilvania et però subito dopo la morte di quella Regina cominciò Sua Maestà Cesarea ad incaminar questo negotio, et da due parte de regno li fu data ottima intentione, ma non dalli Ongari, che sono per la terza parte [...] desiderando l'Imperator di ridur quel regno à sua devotione senza contrasto di arme, per non eccitar il signor Turco, et promise di dar à quel Re una sua figliola per moglie con tal ricompensa, qual lui si contenerà di havere. Il che se potrò Sua Cesarea Maestà ottenere, allora poi cercherò di concluder la pace con il signor Turco, offerndoli come patron della Transilvania di pagarli quel tributo che li paga il Re presente, forse di più”. Giacomo Soranzo a velencei dózsénak. Bécs, 1559. nov. 22. *G. Turba*: i. m. 122.

15 I. m. 122–123.

nem úgy zárulna, ahogy őfelsége kívánja, abban az esetben megpróbálna békét kötni az oszmánokkal, vagy akár háborút is viselne, ahogy a körülmények kívánják majd. Ferdinánd azonban jobban bízik a békében, és azt reméli, hogy a szultán meghagyja őt Erdély birtokában, ha a fentebb elmondott módon, vagyis békesen, János Zsigmond lemondása által szerzi meg. Abban is reménykedik a császár, tette hozzá a követ, hogy a szultán most nem lép közbe Erdély ügyében, mert leköti a fiával, Bajeziddel folytatott háború.¹⁶

Ezután a velencei követ saját, még hozzá meglepő véleményét tette hozzá az elmondottakhoz: arról van meggyőződve, hogy az erdélyiek „harmadik részét”, a magyarokat csupán tárgyalásokkal áttéríteni Ferdinánd uralma alá nagyon nehéz dolog lenne, és főként Balassa Menyhártot, aki a legfőbb ember a király, azaz János Zsigmond mellett, és aki rossz szívvvel van a császár iránt.¹⁷ Ez a vélekedés azért meglepő, mert Balassáról úgy tudjuk, sőt a kortársak között is terjedt annak a híre, hogy már 1557-től titkos tárgyalásokat folytatott Ferdinánddal átállásának lehetőségeiről. Hamarosan az a hír is megérkezett Bécsbe a Portáról, hogy a szultán kijelentette, saját védelme alatt akarja megtartani Erdélyt.¹⁸

A királyné halálát követően János Zsigmond folytatni akarta a megkezdett tárgyalásokat. Képviselőiben 1560 januárjában Csáky Mihály kancellár és Hagymássy Kristóf huszti várkapitány érkezett a császári udvarba. A lengyel király, aki a korábbi esztendőben kialakult szokást követve közvetítő szerepet kívánt játszani a tárgyalásokon Jan Przerembski gneznói érseket küldte. A tárgyalások megkezdődtek ugyan, de ahogyan a velencei követtől megtudjuk, az udvarban leginkább abban reménykedtek, hogy az erdélyiek érzik, nagy veszélyben vannak, országukat és életüket is elveszíthetik, ha a törökök mellé állnak. Ferdinánd azt remélte, hogy meg tudnak majd egyezni az erdélyiekkel, és a „fiatal vajdát” rászoríthatják arra, hogy beleegyezzen Erdély átadásába. Egyrészt azért, mert nem rendelkezik katonai erővel, nincsenek tanácsosai sem, most, miután ellentétbe került Balassa Menyhárttal, akit pedig az anyja kormányzónak

16 „Et pare che il principal fondamento delle speranze che tiene che il signor Turco, in caso che Sua Cesarea Maestà aquisti la Transilvania, gliela lassì goder, sia sopra la guerra che ha con il figliolo”. *G. Turba*: i. m. 123. A követ itt Szulejmán fiának, Bajezid hercegnek apja hatalma ellen és saját trónra kerülése érdekében 1559-ben indított lázadására utal. Bajezid még ez évben a perzsa sahhoz menekült, aki 1562-ben a szultán pénzajándékának hatására engedélyezte megöletését. *Káldy-Nagy Gyula*: Szulejmán. Bp. 1974. 186–189.

17 „Ma non restero di dirle che per quanto mi vien accennato, il ridurre la parte delli Ongari, che è in Transilvania, con il solo negotio alla devotione di Sua Cesarea Maestà, è stimato cosa molto difficile; et principalmente Melchior Balasso il quale, si come ch'è principal presso di quel Re, così e ribelle dell'Imperator et di mal animo verso Sua Cesarea Maestà.” *G. Turba*: i. m. 123.

18 „Ha fatto communicar all'Imperator li avisi di Constantinopoli, il qual disse, esser d'importanza che 'l Turco habbi scritto al Re di Transilvania di voler continuar nella sua protezione.” Giacomo Soranzo levele a velencei dózsénak. Bécs, 1559. dec. 19. *G. Turba*: i. m. 126.

hagyott meg, azonban Balassa az ország tüzérségének és felszerelésének nagy részével elvonult egy jól erődített helyre.¹⁹

A magyarországi főurak között János Zsigmonddal kapcsolatban valóban elterjedhetett annak híre, hogy az egész ország királya szeretne lenni. 1560 tavaszán Batthyány Ferenc – ahogyan Nádasdy Tamáshoz írott levelében olvashatjuk – meg volt győződve arról, hogy az ifjú Szapolyainak az a határozott szándéka, hogy egész Magyarország kormányzását megszerezze.²⁰ János Zsigmonddal kapcsolatban 1560 táján fölbukkant az az elképzelés is, hogy Lengyelországban és Erdélyben is szervezkednek annak érdekében, hogy őt (II.) Zsigmond Ágost lengyel király utódjává tegyék. Thurzó Ferenc, Torda Zsigmond és Mágóchy Gáspár, Ferdinánd magyar tanácsosai arról tudósították urukat, hogy féltő, ha János Zsigmond lengyel király lenne, akkor minden erejével arra törekedne, hogy a Magyar Királyságot, mint az ő atyai örökségét, birtokába vegye.²¹

Az Erdély visszaszerzését célzó manőverek az 1561–1562. esztendőkből sűrűsödtek össze. Ferdinánd a korábbi évtizedekben rá jellemző alaposágból mit sem veszítve, most is több irányból gyűjtött információkat. Leginkább azoknak a véleményére volt kíváncsi, Miksa fiát is bevonva a magyarországi ügyekről folyó udvari tárgyalásokba, akik az elmúlt években maguk is részt vettek az erdélyi eseményekben, vagy nagyon közelről érintettek voltak. Ezek között volt Forgách Ferenc váradi püspök, Torda Zsigmond pozsonyi kamarai tanácsos, somlyai Báthory András, mind kiváló értő az Erdély körüli problémáknak.

1561. december végén Ferdinánd fiához, Miksához írott leveléhez egy aláírás nélküli tervezetet mellékel, amely Erdély lehetséges *recuperatio*-járól szól. A kísérőlevélből megtudjuk, hogy a tervezet szerzője a nevét titkolni kívánó erdélyi püspök, Forgách Ferenc volt.²² Forgách a tervezetet valamikor az esztendő őszén, még Balassa Menyhárt elpártolása előtt készíthette. Ferdinánd kérte

19 „Spero certo che si troverà modo di compositione, alla qual quel giovane vaivoda è astretto à devenir, non havendo nè forse nè consiglio, oltra che è venuto in discordia con Melchior Balasso, lassatoli per governorator dalla Regina sua madre, il qual si è retirato in un loco molto forte con la maggior parte dell'artegliarie et munitioni di quel stato.” Giacomo Soranzo levele a dózsénak. Bécs, 1560. febr. 3. *G. Turba*: i. m. 138.

20 „Hoc nobis certo persuasum habemus, filium Joannis regis in omnibus factis verbis et cogitationibus suis ejus esse intentionis, ut totum regimen regni Hungariae adipisci possit, quod ut melius assequi valeat, jam querit viam.” Batthyány Ferenc levele Nádasdy Tamásnak. Németújvár, 1560. márc. 3. *G. Pray*: i. m. 148–149.

21 „Non enim est dubium, quin si Zapolides Poloniae sceptris potiat, omnes artes viresque in eum scopum sit collaturus, omnesque modos quesiturus, quibus Regnum Hungariae tanquam sibi paternum et hereditarium vendicet”. Thurzó Ferenc, Torda Zsigmond és Mágóchy Gáspár levele I. Ferdinándhoz. Kassa, 1560. dec. 30. A bécsi titkos levéltár okleveleiből. VIII. Történelmi Lapok 1875. febr. 28. 759.

22 Somlyai Báthory András levele Miksa cseh királynak. Sempte, 1562. jan. 29. Österreichisches Staatsarchiv (= ÖStA) Finanz- und Hofkammerarchiv (= FHKA) Hofkammerarchiv (= HKA) Siebenbürgische Urkunden (= SU) r. N° 95/2. fol. 939–942. A tervezetet megemlíti: Erdélyi Országgyűlési Emlékek. (= EOE) II. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1876. 140.

Miksát, hogy a benne írottakat tekintse át, és megjegyezte, hogy noha ő a mostani helyzetben nem akar összeütközést provokálni sem a törökökkel, sem az erdélyiekkel, de ha János Zsigmond ellenségesen viseli magát iránta, és megszegi a fegyverszünetet, akkor készen áll a harcra.²³

Forgách Ferenc írásában azokat a javaslatait foglalta össze, amelyek megvalósításától véleménye szerint Ferdinánd Erdély gyors visszaszerzését remélheti. Először is Heraclides Basilius Jakab despota, a krétai származású kalandor Moldvába és a vajdai székbe segítségét ajánlotta, akinek fegyveres betörésével János Zsigmondot hátba lehetne támadni, és eltávolítását ily módon meggyorsítani.²⁴ Forgách felsorolta azokat az urakat, akikre számítani lehetne Erdélyen belül, egy moldvai támadással egyidejűleg. Először is Majláth Gábort, Fogaras urát említette, akinek birtokairól hat nap alatt ezer lovast és több mint kétezer gyalogost tudna készenlétebe állítani, és akiről megjegyezte, hogy olyan nyilvánvalóan gyűlöli János Zsigmondot, hogy feltétlenül lehet rá számítani. Vannak rajta kívül is sokan, a hatalmasabbak közül, akik régi és „természetes” gyűlölettel viseltetnek uruk iránt – folytatta Forgách –, mint Bethlen várának ura, Patóchy Gáspár és Harinnay Farkas, akik azonnal készek lennének a császár nevéért harcba menni. Heraclidest egyébként megfelelő jutalommal kellene nagyobb buzgalomra ösztönözni, és erre igen alkalmas lenne, ha a későbbi erdélyi vajdai címet ajánlaná föl neki Ferdinánd. Ezenfelül javasolta, hogy örökjogon adják neki a kivégzett Kendy Antal és Ferenc, valamint Bebek Ferenc összes várait és kastélyait. Laski Albertnek ajánlják föl a somlyai Báthoryak összes birtokát. Rajta kívül Székely Antalt és Villyey Jánost is jutalmakkal lehetne megnyerni. Heraclides terveit és működését össze kellene hangolni a felső-magyarországi főkapitány tevékenységével a siker érdekében. Forgách megjegyezte, hogy az ellenoldalon egyedül Balassa Menyhárt olyan ember, akinek katonai tapasztalata van és aki megfelelő sereggel tudna felvonulni. Báthory Andrástól azonban úgy tudják, hogy Balassa nem áll távol attól, hogy a császár hűségére térjen, egyrészt ha látja, hogy Erdélyben balul mennek a dolgok, másrészt ha jutalommal meggyőzik. Javasolja, hogy Balassa kapja meg Drágffy Gáspár Báthory György által elfoglalt javait. Ha pedig mindezek sikeresen végbemennek, és Erdélyt visszafoglalják, akkor a harmincöt éve tartó ellenségeskedés zárul le – vélekedett az erdélyi püspök.

Forgách véleménye után egy hónappal érkezett meg az udvarba, Miksa főherceg saját kezéhez az az Erdéllyel kapcsolatos hosszú, helyzetelemző levél,

23 I. Ferdinánd levele Miksa cseh királynak. Prága, 1561. dec. 29. ÖStA FHK A HKA SU r. N° 95/2. fol. 938.

24 Heraclides történetéről minden, a korszakot tárgyaló szerző említést tesz. A despota történetének áttekintésére: *Bethlen F.*: i. m. 238–239.; *Thallóczy Lajos*: Csömöry Zay Ferenc 1505–1570. Bp. 1883. (Magyar Történelmi Életrajzok); *Uő*: Levelek Heraclides Jakab moldvai vajda és Zay Ferenc kassai főkapitány összeköttetéseinek történetéhez. I–III. Történelmi Tár 1890. 209–228., 456–473., 577–596.

amelyet ecsedi Báthory András írt 1562. január végén.²⁵ Báthory András régóta kapcsolatban állt az udvarral, véleményét sok politikai kérdésben kikérték és tekintetbe vették. Egy 1555-ben kelt levelében azt javasolta Miksa főhercegnek, itt az ideje annak, hogy az udvar végképp lemondjon Erdélyről, hiszen, ahogyan végigtekintett az elmúlt évtizedek oszmán–Habsburg összecsapásainak történetén, más megoldásra, a tartomány Habsburg-uralom alatti megtartására nem látott lehetőséget.²⁶

Báthory András most kifejezetten Miksa kérésére írt Erdély visszaszerzésének lehetőségéről, de a levélből kitűnik, hogy mindez nagyon nem volt ínyére. Levelét azzal kezdte ugyanis, hogy neki a megváltozott politikai helyzetről, illetve, hogy ebben a helyzetben Erdélyen belül és kívül, háborúval vagy anélkül, mi lenne a leghasznosabb és a legalkalmasabb teendő, nincs véleménye, és ő nem is tud a kérdésről értekezni, de mégis, mivel őfelsége ezt parancsolta, így most tiszta szívvel leírja, amit gondol.²⁷ Ugy véli, hogy az Isten most megfelelő alkalmat adott a cselekvésre, és minden várakozással szemben, nála lehetségesnek tűnik az is, ami az emberek számára lehetetlen. Ebből is kitűnik, hogy Báthory nagyon kevés esélyt láthatott az Erdély megszerzésére vonatkozóan az udvarban feléledő remény megvalósulására, és az egész ügyet fenntartással kezelte. Pedig – ha hihetünk a velencei követ korábban idézett jelentésének –, Ferdinánd ismét elszánta magát arra, hogy Erdélyt visszaszerezze. Ferdinánd mindig is makacsul ragaszkodott a Magyar Koronához, beleértve annak minden tagját, így nem csoda, ha meg akarta ragadni a kínálkozó alkalmat arra, hogy leszámoljon elhunyt riválisra örökösével és végre uralja az ország egész, törököktől el nem foglalt területét. Az ezzel kapcsolatban megindult komoly információgyűjtés mellett a határon kiújuló harcok is ezt látszanak alátámasztani.

Említett levelében Forgáchhoz hasonlóan Báthory András is felhívja a figyelmet a moldvai vajda jól kihasználható háttérszerepére, nem hiszi azonban, hogy fegyverek ereje nélkül a tiszántúli nemességet át lehetne téríteni őfelsége hűségére, de azt sem gondolja, hogy a kínálkozó alkalmat teljességgel el kellene utasítani. Javasolja, hogy gyorsan tárgyaljanak, amíg az ellenoldalon maradók észbe nem kaptak, és amíg nem jönnek rá, hogy a despota győzedelmeskedik Moldvában. Báthory szerint az ügy sikeres kimeneteléhez két fő dolog szükséges: az egyik, hogy az érintett területeken lévő hadak létszámát sürgősen növeljék meg és az ott készenlétben lévő, őfelségének szolgáló könnyű- és nehéz-fegyverzetű katonaságról kellően gondoskodjanak. A szükséges pénzzel lássák el őket, hogy a nép között a saját zsoldjukon éljenek, azért, hogy ne idegenítsék el

25 Ecsedi Báthory András levele Miksa cseh királynak. Sempte, 1562. jan. 27. ÖStA FHKA HKA SU r. N° 95/2. fol. 945–948.

26 A levelet közli és elemzi: *Pálffy Géza*: Egyesítendő tartományból az ellenségig: Erdély a Habsburg politikai és hadvezetés célkitűzéseiben a 16. század közepén. (Báthory András 1555. évi tanácsának tanulságai.) In: *Historia manet*. Demény Lajos Emlékkönyv. Szerk. Violeta Barbu-Tüdös S. Kinga. București–Cluj, 2001. 67–81.

27 ÖStA FHKA HKA SU r. N° 95/2. fol. 945v.

a népet őfelségétől és még inkább azért, hogy azokat a nemeseket, akiknek ezen a részeken vannak kastélyaik, az udvar maga felé fordítsa. Mindezt nyíltan kellene cselekedni, miáltal tudottá válik, hogy őfelsége nemcsak a már visszaszerzett részeket kívánja megőrizni, hanem a maradék elszakított területeket is egy testté összevonni. Báthory azt javasolja, hogy az adott helyzetben nem annyira a felső-magyarországi részeken kellene hadakat tartani, hanem inkább a Szatmár körüli vidéken, ahol jelenleg is zajlanak az események.

Báthory másrészt nagyon fontosnak tartotta, hogy minél több mágnást nyerjenek meg Ferdinánd ügyének, és ezért azt javasolta, hogy egy közvetítő által minden késlekedés nélkül kezdjenek tárgyalásokat azokkal a nemesekkel, akik még nem tértek őfelsége hűségére és ajánljanak nekik tisztességes feltételeket. Akik pedig őfelsége hűségére kívánnak térni, azokat – megfontolván a jelenlegi helyzetben dolgok és az idők változékonyságát –, a közjó érdekében, méltányos és megengedett feltételekkel fogadja kegyeibe, miáltal a királyi felségek (Miksa és Ferdinánd) híveit könnyen egyesíteni lehetne. Ez ügyben testvérének, Báthory Miklósnak egy szervitorával már üzent is Báthory Györgynek, és amiről általuk értesül, haladéktalanul közli a királlyal. Báthory Miklóssal egyébként hamarosan találkozni fog, és hogyha őfelsége azt parancsolja, akkor együtt megpróbálják a néhai Perényi János fiait és más, hasonló készségű nemeseket összegyűjteni.

Báthory András hozzátette, hogy ő, ahogyan régebben is mindig, úgy most is hűségesen szolgálni kívánja őfelségét. Ehhez azonban azt kéri, hogy a király a kassai postamesternek szigorúan parancsolja meg, hogy a testvére által neki küldendő leveleket késlekedés nélkül továbbítsák hozzá Galgócra. Nem ellenezné azt sem, hogyha a kassai főkapitány (Zay Ferenc) és Balassa Menyhárt iparkodnának az említett nemések és mások szándékait kipuhatolni, hogy a tervezett dolgok hadsereg igénybevétele és nagy költség nélkül végbemehessenek.

Ami pedig az Erdélyen belüli állapotokat illeti, ott Balassa Menyhárt a legkiválóbb ember arra, hogy belső szervezkedést indítson. A Székely Sebestyén által küldött követtől úgy tudja, hogy mivel a székelyeket János Zsigmond szokatlan követelésekkel igen megterhelte, azok könnyen ellene fordulnának. A szászok pedig mindig is arra vágytak, hogy őfelsége birodalmában éljenek, és most is ebben reménykednek. Ha jól indulnak a tárgyalások az erdélyi nemesekkel, közülük is csak kevesen maradnának meg János Zsigmond hűségén. A hozzájuk tartozó Walkay János szerint, a vonakodókat azzal lehetne kényszeríteni, hogy a birtokaik az elpártolt területen vannak, és így ők is kénytelenek lennének csatlakozni. Ha mindezek végbemennek, akkor remélhető lenne, hogy megnövekszik a királyi fennhatóság alatti országrész, vagy úgy, hogy János Zsigmondot kiűzik, vagy úgy, hogy saját akaratából veti alá magát az őfelsége által adott feltételeknek.

Végezetül Báthory András arról értesítette Miksát, hogy somlyai Báthory István váradi kapitány a gyulai katonasággal szemben fegyverszünetet tart, és mindezt azért teszi, hogy Kassa környékére irányíthassa a hadseregét, illetve, hogy azon a vidéken kastélyokat erősítsen meg. Ezért arra kellene utasítani a

gyulaiakat, hogy ne tartsák meg a fegyverszünetet. A fentebb elmondottakat Magyarország egyesítésének (*ad unienda Imperia Hungarica*) ügyében tartaná célszerűnek.

Az 1562. év elején az erdélyi ügyek másik szakértője, a feltétlen Habsburg-hű és erdélyi ügyekben járatos Torda Zsigmond is hozzászólt Erdély megszerzésének kérdéséhez.²⁸ Ekkoriban már a pozsonyi *Magyar Kamara* tanácsosa volt és megjegyezte, hogy csak barátai leveleiből, és Erdélyből kapott információk, illetve a közvéleményben forgó hírek alapján foglalja össze gondolatait és javaslatait. Hallotta, hogy Zay, Balassa és Báthory Miklós között arról volt szó, hogy Munkács, Huszt és Kovászó várakat körül kellene venni. Gazdasági szakember lévén azt tanácsolja, hogy a Felső-Tisza vidékén folyó harcokban a várak közül először Husztot zárják körül, mert ennek elfoglalásával a máramarosi sókamara királyi kézbe kerül és innen azonnali jövedelemre lehetne szert tenni. Itt egyébként nincs is kézzelfogható határ és az ellenfél semmilyen érdemleges segítségre nem számíthat. Amikor azután Nagybánya és Szatmár és Németi is a király hatalmába kerül, akkor ezt követően János Zsigmond megzavart helyzetében nem mer majd az erdélyiekben megbízni. A sikeres ostromok után őfelsége már nyíltan szervezheti az ügyeit. Azt javasolja, hogy Némethy Ferencet kérdezze meg az erdélyi dolgokról, aki alapjaiban ismer mindent, bizonyos hírekből pedig úgy tudja, hogy vagy már átállt, vagy átállni készül Ferdinánd pártjára.²⁹ Úgy tudja továbbá, hogy János Zsigmond még nem hívta be a törököket, de ezt bizonyosan meg fogja tenni. Ez az oszmán segítség azonban többet fog neki ártani, mint használni. Nemcsak azért, mert a törökök, ha más elpusztítanivaló nincs, a sajátjukat is elpusztítják, hanem mert az erdélyiek nemigen várják a bejövételüket. Úgy vélik, hogy a szultán igényt tart a tartományra, uralmába akarja venni, és ha egyszer megveti a lábát, elűzésére nincs remény. Az erdélyiek az oszmán szolgaság igáját elutasítják és gyűlölik. Azt pedig, hogy a törökök Erdélyt el akarják foglalni, könnyen el lehet képzelni abból is, hogy Váradot zálogként kérték. Ezért a moldvai despotával tovább kell folytatni az Erdély határaitól megkezdett tárgyalásokat, és minden erővel meg kell előzni azt, hogy a törökök behatoljanak Erdélybe, mert ha ezt megteszik, kétségtelenül hamarosan az Oszmán Birodalomhoz csatolják. Ha pedig idővel János Zsigmond ezt megengedné – minthogy ez számára hasznosnak látszik –, akkor valamely pasát vagy szandzsákbéget erős sereggel helyezik oda. Méghozzá olyan ürüggyel, amivel János Zsigmondot is kijátsszák, tudniillik ezt fogják mondani: látja a hatalmas császár, hogy te gyenge vagy arra, hogy ellenállj az ellenségnek, alattvalóid is elfordultak tőled, tehát a szultánnak az ő erős karjával kell megvédelmeznie Erdélyt. Emlékezzünk arra, folytatta Torda Zsigmond, milyen csellet vette be Szulejmán szultán Budát. Meg kell gondoljuk azt is, hogy most nagyon ravasznak kell lennünk,

28 Torda Zsigmond levele Miksa főherceghez. Pozsony, 1562. febr. 2. ÖStA FHKA HKA SU r. N° 95/2. fol. 963–968.

29 Uo. fol. 964–965.

hogy a félelmetes ellenséget Magyarország e megmaradt részétől távol tartsuk. Torda Zsigmond úgy vélte, hogy a moldvai despota a továbbiakban is mindent meg fog tenni őfelsége szolgálatában, és nem fog elszakadni és nem lesz a törökök prédája.

1561 decemberében Balassa Menyhárt megegyezett a bécsi udvarral, és átállt Ferdinánd hűségére.³⁰ János Zsigmond leghatékonyabb és legtapasztaltabb hadvezérei egyikét, nagy tekintélyű főurat veszített el személyében. Vele egyidejűleg ecsedi Báthory Miklós is Ferdinánd oldalára állt. Bár december végén az udvar arra szólította föl Zay Ferenc kassai főkapitányt, hogy tartsa be a fegyverszünetet Erdéllyel, de ő saját elhatározásából támadást indított a Szamos és a Kraszna torkolatában fekvő Olcsva vára ellen, amelyet a védők, élükön Serédi Istvánnal, miután súlyos veszteségek érték őket, 1562. január 8-án feladtak. Zay a várat földig romboltatta. Az ostrom utolsó napjaiban, január 6-án az elpártolt Balassa megtámadta Nagybányát, és az ottani kamaraispántól, Szentgyörgyi Péter deáktól a kamarában lévő aranyat és ezüstöt lefoglalta, állítólag a király javára. A város lakosságát feleskette Ferdinánd hűségére. Ugyanígy járt el Szatmár és Németi esetében is.³¹ Február elején Zay Kovászó várát is megszerezte. A felső-magyarországi főkapitány volt az, aki leglelkesebben képviselte Erdély visszaszerzésének ügyét, és mindenáron megpróbálta rávenni Miksát, és rajta keresztül Ferdinándot arra, hogy erőteljes katonai támadással adjanak nyomatékot szándékaiknak. Ezt támasztja alá egy Miksának 1562. január 13-án írott levele, amelyből szinte süt a János Zsigmond elleni gyűlölet. Azt állítja róla, hogy Ferdinánd országrészének egyre nagyobb károkat akar okozni, azt el akarja foglalni, magát pedig királlyá akarja választatni, sőt nem átallja nyíltan annak is nevezni. János Zsigmond az ország maradék (azaz az oszmánok által el nem foglalt) részét kettévágta, és jogtalanul birtokol Erdélyen kívüli vármegyéket. Zay kemény fellépést javasol ellene, mert – amint írja –, ha a Habsburgok Magyarországot szabadon akarják birtokolni, akkor ahhoz Erdélyt teljesen föl kell szabadítaniuk.³² Ráadásul most itt a kiváló alkalom a támadásra, hiszen azt a hírt kapta a moldvai despotától, hogy nyáron a szultán a perzsák ellen fog vonulni, ha pedig a perzsákkal és a fiával fog háborúzni, akkor talán Isten kegyes lesz, és megsegíti a vállalkozást.³³

Zay és Balassa támadásainak megvolt a hatása: 1562 első hónapjaiban végképp elveszni látszott annak reménye, hogy János Zsigmondot sikerül rávenni Erdély békés átadására. Zay, aki szorgalmasan tudósította a bécsi udvart a határ mentén zajló csatározásokról, most súlyos bejelentést kényszerült tenni uralko-

30 Balassa pártváltoztatásáról, a Ferdinánd által neki adományozott birtokokról: *Lukinich I.*: Erdély i. m. 381–383.

31 I. m. 384.

32 „si enim Majestates Vestrae Sacratissimae Hungariam aliquando liberam esse et habere vellent, Transilvania omnino liberanda est”. Zay Ferenc levele Miksa cseh királynak. Olcsva melletti tábor, 1562. jan. 13. ÖStA FHKA HKA SU r. N° 95/2. fol. 958–959., az idézett részlet: 958v.

33 Uo. fol. 959.

dójának. Január 27-én írt levelében tudatta, hogy aznap Némethy Ferenc, János Zsigmond hadainak főkapitánya, ura nevében nyíltan hadat üzent neki, mint őfelsége felső-magyarországi főkapitányának.³⁴ A temesvári pasa pedig hadakat von össze Lippa körüli táborába, ugyanakkor nem kétséges az sem, hogy a budai pasa is odaküldi, akit tud és maga is készülődik. János Zsigmondnak az a szándéka, hogy a törökökkel együtt támadva felforgassa ezt az országrészt, őfelsége régi és új híveit elpusztítsa, a vidéket elnéptelenítse és szétdúlja, mert az terjedt el, hogy egy alkalommal azt mondta: „Inkább ma odaadná Erdélyt és mindent, amit birtokol, a török császárnak, minthogy egy maroknyi földet is átadjon felségteknek, és ha a török nem lenne, akkor az ördögnek is szívesebben odaadná, mint a németeknek.” Mindezek miatt semmi kétség – írta a főkapitány –, hogy nemcsak János Zsigmonddal, hanem a törökökkel is meg kell küzdeniük.

Ezek a hírek kétségkívül szétrombolták Ferdinánd és Miksa békés meg egyezésre vonatkozó reményeit. Az elmúlt évek fegyverszünetei érvényüket veszítették, és a felső-magyarországi határzónában az eddigieknél is komolyabb összecsapás kezdődött. A katonai támadás előkészületeinek taglalása után Zay azt ajánlotta Miksának, hogy erősítse meg az alatta szolgáló hadakat újabb vértetekkel, hogy meg tudja védelmezni az őfelsége hűségére átvált nemeseket és birtokait.³⁵

Balassa átpártolását és az említett hadi sikereket követően a legtekintélyesebb főurak is sorra tértek át Ferdinánd hűségére, köztük a Perényiek, Sulyok György, rozsályi Kun Domokos, Serédi István, és velük jelentős területeket is veszített Erdély. Eközben János Zsigmond országában belső válsághelyzet alakult ki, készülődőben volt a székelyek lázadása, a szászok nyíltan a Habsburg-hatalomátvételt támogatták. Ebben a helyzetben következett be március 4-én a hadadi csata, amelyben János Zsigmond főkapitányai, Némethy Ferenc és somlyai Báthory István súlyos vereséget szenvedtek. Erdélyben megerősödött János Zsigmond belső ellenzéke, ami a külső támadásokkal együtt azt vetítette előre, hogy Ferdinánd győzelme és a tartomány Habsburg-uralom alá jutása elkerülhetetlen. Ferdinánd mégis hamarosan fegyverszüneti tárgyalások megkezdésébe egyezett bele, aminek egyedüli oka a török haderő beavatkozásának veszélye volt.³⁶ János Zsigmondot pedig a királyi hadak győzelmei és előrenyomulása kényszerítették a megállapodásra. Megpróbálta ugyan az oszmánok beavatkozása nélkül rendezni a helyzetet, hiszen belső ellenzéke éppen a Porta erős befolyását kifogásolta, de ez nem sikerült. Végül az egy évre szóló fegyverszünet a lengyel király követe, Cromer Márton krakkói és warmiai kanonok által április 12-én jött létre.³⁷ Megkötésének Ferdinánd részéről egyetlen feltétele volt, hogy János Zsigmond a török csapatokat azonnal vonassa vissza a határról.

34 Zay Ferenc levele Miksa cseh királynak. 1562. jan. 27. ÖStA FHKA HKA SU r. N° 95/2. fol. 956–957.

35 Uo. fol. 956v.

36 A béke szövege: *Bethlen F.*: i. m. 235–237.

37 A fegyverszünet szövege: EOE II. 199–201.

Ekkor a budai és a temesvári pasa seregei már Bihar vármegyében állomásoztak, félő volt, hogy Várad is a kezükre kerül. Szatmárt a fegyverszünet megkötésekor már ostromolták az oszmán hadak, és csak május elején vonultak el János Zsigmond erőteljes közbenjárására.

A fegyverszünet megkötése után nem sokkal, 1562. augusztus 17-én Ferdinánd és a Porta nyolc évre szóló békében egyezett meg, amelyben Szulejmán szultán biztosította a János Zsigmond birtokában lévő területek határainak sértetlenségét, és a status quo alapján a birtoklást. Ferdinánd és János Zsigmond között ezt követően újra megindultak a tárgyalások. Ezek azonban már az új körülmények hozta tárgyalások voltak, és céljuk is megváltozott. A felek között a hangnem már a hadadi csatát követő fegyverszünet nem teljesen azonos értelmezése során ellenségesebbé és zordabbá vált. Brassay János 1562. júliusi bécsi udvari követsége sikertelen volt.³⁸ A Portával kötött béke után Ferdinánd számára világossá vált, hogy a szultán nem fogja hagyni, hogy Erdély Habsburg-kézre kerüljön. Ha vannak is más irányú lekötöttségei, birodalmának ezen a felén akkor is rajta tartja a szemét.

Ferdinánd Erdéllyel kapcsolatos célkitűzései 1562–1563-ban, a történetek következtében módosultak. Elfogadva azt, hogy pillanatnyilag az oszmán befolyás miatt a helyzet megváltoztathatatlan, minden erejével arra törekedett, hogy mondassék ki: Erdély most is és ezután is a Magyar Korona része, és mint ilyen a magyar király birtokai közé tartozik, még akkor is, ha az adott pillanatban más uralja. János Zsigmond véglegesen mondjon le a választott király címről, és ha fiúörökös nélkül halna meg, az általa birtokolt terület térjen vissza a magyar király fennhatósága alá. Az erre vonatkozó tárgyalásokat már János Zsigmond új követével, somlyai Báthory Istvánnal folytatták le az udvarban.

Báthory 1563 áprilisának végén kezdte meg a tárgyalásokat, amelyeknek egyik fő tárgya a már régóta húzódó házassági terv volt. Báthory emlékeztette Ferdinándot arra, hogy 12 évvel korábban fiává és atyai kegyeibe fogadta János Zsigmondot, és egyik leányát ígérte neki feleségül.³⁹ Ferdinánd válasza most egyértelműen elutasító volt. 1560–1562 között, amíg halvány esélye volt arra, hogy Erdélyt vissza tudja szerezni békés úton, folyamatosan késznek mutatkozott a házasság megkötésének engedélyezésére, sőt maga is azt gondolta, hogy ezzel veheti rá János Zsigmondot Erdély átadására. Most azonban közölte, hogy leányai mind férjnél vannak, vagy már elígérkeztek, aki pedig még nem, az hajadon óhajt maradni.⁴⁰ Ferdinánd egyébként válaszában azt is kijelentette: abszurdnak tartja, hogy János Zsigmond *electus rex*-nek nevezi magát, holott ő Magyarország megkoronázott és törvényes királya, sőt már kihirdették a rómaiak

38 Brassay előterjesztése és Ferdinánd válasza: A bécsi titkos levéltár okleveleiből. IX. Történeti Lapok 1875. márc. 7. 775–777.

39 Somlyai Báthory István előterjesztése Miksa cseh királyhoz. 1563. júl. 7. előtt. A bécsi titkos levéltár okleveleiből. XI. Történeti Lapok 1875. márc. 21. 805.

40 Ferdinánd válasza: 1562. júl. 7. előtt. A bécsi titkos levéltár okleveleiből. XI. i. m. 806–807.

királyának, Miksának magyar királlyá koronázására összehívandó országgyűlést is, tehát ugyanazon országnak így egy időben három királya lenne. Határozottan kéri, hogy János Zsigmond ne csak a szultán halála után, ahogyan korábban szó volt róla, hanem most azonnal mondjon le a királyi címről.

Ferdinánd magyar tanácsosai is véleményyt nyilvánítottak az említett ügyről, valamint a János Zsigmondnak adható jogokról és ezzel együtt Erdély közjogi helyzetének rendezéséről. Az 1563 júliusában készült tervezetet Oláh Miklós esztergomi érsek, Forgách Ferenc váradi püspök, Tahy Ferenc, Bánffy István és Desewfy János magyar tanácsosok írták alá.⁴¹ Javaslatuk lényege az volt, hogy János Zsigmond maradjon meg Erdély birtokában, viszont az azon kívüli területeket adja vissza Ferdinándnak. Erdélyt is csak bizonyos feltételekkel kellene meghagyni János Zsigmond uralma alatt – javasolták. Először is csak élete időtartama alatt tarthatná meg, de úgy, mint Magyarország és a Magyar Korona tagját. Ha örökös nélkül hal meg, Erdély térjen vissza a Koronához. Ha pedig örököse születik Ferdinánd leányától, akkor a magyar király – Ferdinánd vagy utóda – kérésére tartozzék Erdélyt átadni a cserébe már korábban megígért két hercegségért és az azokhoz tartozó uradalmakért.⁴² A tanácsosok azt javasolták Ferdinándnak, hogy a jogi eljárásokban őrizzék meg a régi rendet, miszerint a fellebbezéseket a királyi törvényszék elé kelljen azután is felküldeni.⁴³ Ezzel a tanácsosok nyilvánvaló célja az volt, hogy a magyar király erdélyi részek fölötti joghatóságát ily módon is fenntartsák. A további javasolt feltételek között volt, hogy az Erdélyben, illetve a királyi országrészen lakók a másik területen lévő birtokaikat szabadon birtokolhassák, valamint, hogy János Zsigmond a római katolikus egyházat állítsa vissza és támogassa, alattvalóit is térítse vissza erre a hitre.

A tárgyalások 1563 nyarán egyre intenzívebbé váltak, Báthory nem hagyta magát kijátszani vagy meggyőzteni Ferdinánd tanácsosai által, javaslataikra újabb és újabb válaszokkal állt elő, amivel ismét gondolkodásra készítette a bécsi udvart. Ferdinánd legbensőbb magyar tanácsosai az előbbi opinio után tíz nappal újabb tervezetet készítettek, amelyet megint Oláh, Forgách és Desewfy jegyzett. A János Zsigmond címével és jogaival kapcsolatban folyó vita Erdély közjogi helyzetét is érintette, hiszen a kettő elválaszthatatlan volt egymástól. Az uralkodói titulussal kapcsolatos véleményük az volt, hogy János Zsigmond nem kaphatja meg az általa kért „Magyarország és Erdély fejedelme” (*princeps*) címet, mert egyrészt e cím birtokában bizonyos jogokat is kívánhatna magának, másrészt Magyarország fejedelme csak az lehet, aki egyben Magyarország királya is, tehát a kérés teljesítése eleve lehetetlen. Ami pedig a tartományt, azaz

41 A bécsi titkos levéltár okleveleiből. XII. Történelmi Lapok 1875. márc. 28. 825–827.

42 „Porro Transsylvaniam quoque non nisi certis sub conditionibus illi relinquendam censeremus: videlicet ut eam vita sua durante teneret integram cum plena jurisdictione, ita tamen, tanquam membrum regni et corone Hungarice”. I. m. 826.

43 „Servaretur propterea processibus juridicis antiquus ordo, ita videlicet, ut appellationes causarum transmitterentur in sedem regiam, more antiquitus consueto”. I. m. 826.

Erdélyt és annak határait illeti: először is tudtára adták Ferdinándnak, hogy az ország határainak ügyében az ország(gyűlés) beleegyezése nélkül nem dönthetnek, és ki kell kérniük a tanácsosok véleményét is. Nagy erővel tiltakoznak az ellen, hogy Ferdinánd felső-magyarországi részeket, a kért Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyéket átengedje János Zsigmondnak annak fejében, hogy lemond a királyi címről, mert ők erre semmi okot nem találnak. Ráadásul ezzel nyilvánvalóvá válna a királyság megosztottsága, sőt így Erdély mellett a törökök által el nem foglalt országrész nagyobb és jobb része is hozzá kerülne.⁴⁴ Az őt megillető jogokra vonatkozóan János Zsigmond azt kérte, hogy az uralma alá kerülő Erdélyen kívüli területeken kapja meg a birtokadományozás, az ítékezés és a végrehajtás teljes jogát, és más olyan jogokat, amelyek a királyt illetik. Ennek megadását a tanácsosok mereven elutasítják, hiszen ebben az esetben királyként uralkodna azokon a részeken. Ellenben azt javasolják, hogy János Zsigmond elégedjék meg csak Erdéllyel, ami fölött teljes joghatóságot kap, beleértve a fellebbezés jogát is, tudniillik ezután az erdélyi ügyeket nem kellene őfelségéhez föllebbezni, sem a Korona jogait nem kellene megőrizni Erdélyben őfelsége számára.

A tanácsosok a házasság ügyét is hosszasan fejtegették. Ferdinándot ugyan biztosították arról, hogy megértik, miért nem lehetséges a tervezett házasság egyik leánya és János Zsigmond között, de valójában minden meggyőző erejükkel próbálták rávenni a házasság létrehozására. Azt is kifejtették, hogy ezzel rendbe hozható lenne a sokéves ellenségeskedés, még szövetségessé is lehetne tenni az erdélyi uralkodót, de legalábbis biztos békét lehetne teremteni. Ferdinánd figyelmébe ajánlották azt a közszájon forgó hírt, hogyha a lengyel király örökös nélkül hal meg, János Zsigmondot teszik meg utódjává, akkor pedig neki és gyermekeinek sok nehézséget okozna, ha a leendő lengyel király ellenséges szívvel viseltetne majd az Ausztriai-ház iránt. Végezetül újból hosszasan ecsetelik a tervezett házasság előnyeit, kérve Ferdinándot, hogyha leányát nem is, de unokahúgai vagy rokonai közül valakit adjon hozzá János Zsigmondhoz. Hiszen más országokban is tapasztalható, hogy egy-egy házasság olykor súlyos egyvet nem értésnek, évek óta tartó gyűlölködésnek és háborúskodásnak vethet véget. Most is remélhető lenne, hogy egy ilyen házasság hasznára és előnyére lenne őfelségének, gyermekeinek és az országnak is.⁴⁵

Két nappal a tanácsosok levelének megfogalmazása után Ferdinánd választ adott Báthorynak a fölvetett tárgyakra. A cím kérdésében elfogadva tanácsosai véleményét azt kérte, hogy János Zsigmond elégedjék meg az Erdély hercege vagy fejedelme címmel, Magyarország fejedelme ugyanis nem lehet más, csak

44 „quod si sacra Maiestas Vestra hac in parte, postulatis ipsius filii quondam Regis Joannis consentire vellet, (quod tamen nos pauci, qui hic sumus consilarii nulla ratione consulere possumus) manifesta regni fieret divisio, et maior meliorque eius pars que quidem a Turcis superest, illi cederet, preter Transsylvaniam”. A magyar tanácsosok véleménye. 1563. júl. 16.

A bécsi titkos levéltár okleveleiből. XIII. Történeti Lapok 1875. ápr. 4. 841.
45 I. m. 841–842.

annak királya.⁴⁶ Kérte a már említett három vármegye, valamint Munkács, Huszt, Tokaj és Szerencs várainak visszaadását, emlékeztetve az Izabella királyné és közötté 1551-ben kötött megegyezésre, amellyel nemcsak Erdély, de az azon kívüli magyarországi részek is teljességgel Ferdinánd birtokába kerültek. Továbbá emlékeztetett arra, hogy amikor János Zsigmond és anyja visszatértek, akkor Ferdinánd csak a szultán kérésére és az ő kegyeibe adta vissza Erdélyt, és egyezett bele annak birtoklásába, és erről János Zsigmonddal semmiféle olyan tárgyalást nem folytatott, amelyből azt remélhetné, hogy Erdélyen kívüli területeket átenged vagy átad neki.⁴⁷ Folytak ugyan fegyverszüneti tárgyalások, de azok mindig egy adott időszakra rögzítették, hogy ki mit birtokol, általában annak megfelelően, ami a megkötéskor a kezében volt, és ezeknek érvénye megszűnik a fegyverszünet megszabott idejének lejártával, ugyanakkor nem is bírnak olyan erővel mint egy örök béke megkötésére irányuló megegyezés. Éppen ezért kéri, hogy János Zsigmond elégedjen meg Erdéllyel, amellyel a régi magyar királyok fiai is meg szoktak elégedni. A Tiszán inneni és túli országrésznek a magyar koronától és őfelségétől való elszakítása, és ezáltal – igen nagy veszedelmet előidézve – az ország kettévágása nagyon súlyos következményekkel járna. János Zsigmond adja tehát át Ferdinánd és utódai birtokába az Erdélyen kívüli részeket, mert ezzel nyugalom és béke köszöntene be, hiszen az országrészek mostani zavaros keveredése csak nehézséget okoz.

Erdély vonatkozásában Ferdinánd arra törekedett, hogy ha birtoklásáról az adott pillanatban lemondani is kényszerül, mindenképpen megőrizze a Magyar Királyság részeként és a későbbiekre biztosítsa a magyar király jogait a tartomány fölött, valamint ezt elismertesse János Zsigmonddal is.

Ha az Erdélyen kívüli területek átadása megtörténik – folytatódik a válaszlévlé szövege –, az egész ország számára biztosított a béke és a nyugalom. Ebben az esetben Ferdinánd János Zsigmondnak, mint Erdély hercegének, vagy fejedelmének biztosítja a birtokadományozás vagy visszavétel jogát, de a Magyar Koronához ősi jogon tartozó javakból nem idegeníthet el; továbbá az ítékezés és a végrehajtás jogát is, minden más, a herceget vagy a fejedelmet megillető jogokkal együtt.⁴⁸ Mindezen tárgyalások nem jelentik azt – folytatódik a Ferdi-

46 „Joannem Sigismundum merito posse aut debere contentari eo titulo, quo vocetur dux aut princeps Transilvaniae”. Ferdinánd válasza a Báthory István által elé terjesztett felvetésekre. Bécs, 1563. júl. 18. A bécsi titkos levéltár okleveleiből. XIV. Történeti Lapok 1875. ápr. 11. 854.

47 „Posteaquam vero dictus illustrissimus dux cum serenissime quondam matre sua in Transilvaniam reversus est, maiestas sua caesarea ad requisitionem et in gratiam Imperatoris Turcarum annuerat illi deinceps pacificam possessionem Transilvaniae solius relinquere, nec habuit maiestas sua caesarea cum illo ex eo tempore alios tractatus, quibus illi spem fecisset quicquam extra Transilvaniam concedendi vel permittendi”. I. m. 854.

48 „Et hoc casu maiestas sua caesarea concedet ei tanquam duci vel principi Transilvaniae et haeredibus eius masculis in ipsa Transilvania liberam et plenam auctoritatem et potestatem vel pro se retinendi vel fidelibus suis subditis donandi et conferendi bona, quae successu temporis ad fiscum devolventur, dummodo nihil alienetur ex iis bonis, quae antiquitas et jure ad coronam Regni spectant, item causas dijudicandi et iudicata executioni demandandi, cum aliis functionibus solitis et principi ac duci competentibus.” I. m. 855.

nánd nevében készült javaslat –, hogy őfelsége el akarná szakítani Erdélyt a magyar koronától, amelynek mindig legnemesebb része volt, és most is az, sőt a jövőben is az kell legyen. Sőt, inkább örökre szóló egybekapcsoltságát kifejezni óhajtván, méltányos, és a szükség is megkívánja, hogy János Zsigmond és örökösei Ferdinándnak és örököseinek, az őt követő magyar királyoknak, Erdély alávettségének és hűségének elismeréseként eskü letételére legyenek kötelesek. Továbbá mint őfelsége és utódai alattvalói és egyben a Magyar Korona tagjai, az ország minden szükségében őfelségének, mint uruknak és fejüknek, az ország megvédelmezésében és megőrzésében segítsenek, amiért cserébe a magyar királyok is Erdélynek, mint alattvalójuknak és az ország jeles tagjának atyai jóindulattal védelmére lesznek.⁴⁹ Végezetül Ferdinánd nevében kijelentik, hogy mind a maga, mind utódai számára meg akarja őrizni a magyar királyok örökösödési jogát, arra az esetre, ha János Zsigmond törvényes fiú örökös nélkül halna meg, vagy ha leszármazottainak férfiága megszakad. A házasságra vonatkozóan a tervezet mereven elutasító. Ferdinánd kijelentette, hogy leányai közül egyet sem adhat, a már korábban ismertetett érvek alapján, de ígéri, hogy unokahúgai vagy rokonai között keres megfelelő feleséget Erdély „hercegének”. Amint tudjuk azonban, ez a házasság sohasem valósult meg.

Összefoglalva: az Erdélyről 1556-ban csupán kényszerből lemondó Ferdinánd, Izabella királyné 1559 őszen bekövetkezett haláláig a felső-magyarországi és a tiszántúli országrész megszerzésére törekedett, egyrészt felismervén a terület gazdasági és stratégiai fontosságát, másrészt azért, hogy minél inkább csökkentse a Szapolyaiak birtokában lévő terület nagyságát. Izabella halála után ismét fellobbant a Magyar Korona részét képező tartomány békés úton történő megszerzésének reménye. Ferdinánd egyszerre kezdett tárgyalásokat János Zsigmonddal, próbálta meg Erdélyt bekeríteni Heraclides Jakab moldvai vajda fellépése által, és kísérelte meg hatalmának belső bomlasztását, elpártoltatni tőle a határ mentén és Erdélyben birtokos urakat. Azt remélte, hogy János Zsigmond javára történő lemondását a Porta is jóváhagyja, hiszen Erdély portai adóját ő is kész megfizetni és a szultán a fiaival folyó hatalmi harccal lesz elfoglalva, nem avatkozik be az Erdélyért folyó küzdelembe. A hadadi csata után azonban kiderült: a magyarországi oszmán hadak nagyon is készek voltak János Zsig-

49 „Caeterum cum maiestas sua caesarea per huiusmodi tractatus nequaquam cogitet Transilvaniam a corona Regni Hungariae cuius semper fuit atque etiamnum est et in posterum esse debebit nobilissimum membrum omnino separare, sed potius cum eo perpetuo coniunctum manere cupiat, aequitas ipsa suadet et necessitas etiam exposcit, quod illustrissimus dux et haeredes ac successores eius masculi maiestati suae caesariae ac dictis successoribus suis Hungariae Regibus in signum recognitionis pro ipsa Transilvania in perpetuum debito fidelitatis et subiectionis iuramento astricti sint, et tanquam subditi ac membrum maiestati eius caesariae ac dictis successoribus suis ipsique coronae ut domino et capiti in omnibus Regni necessitatibus pro conservatione et defensione eius fideliter assistant, prout viceversa maiestas sua caesarea ac successores eius Reges Hungariae ipsi illustrissimo duci et dictis haeredibus suis ac saepedictae Transilvaniae tanquam subditis et praeclaro Regni membro benigna et paterna cura, protectione et defensione nusquam sunt defuturi.” I. m. 855–856.

mond oldalán beavatkozni, és ez a győzelmesen előrenyomuló császári-királyi hadakat is megfélemlítette, Ferdinándot pedig fegyverszünetre kényszerítette. Az 1562 nyarán a szultánnal kötött béke biztosította a János Zsigmond uralma alatti országrész határait, és ezt követően a bécsi udvarnak is le kellett számolnia az Erdély visszaszerzésére irányuló tervekkel. Ferdinánd az újrakezdődő tárgyalások során ismét csak az Erdélyen kívüli, Tiszán inneni és túli vármegyék és várak biztosítására törekedett. Emellett továbbra is meg akarta tartani Erdélyt, legalábbis elméletben, a Magyar Korona részeként, valamint igyekezett megőrizni a mindenkori magyar király joghatóságát Erdély fölött, és ezzel egy távolabbi jövőben biztosítani a visszaszerzés lehetőségét maga vagy utódai számára.

Ezen az álláspontján Ferdinánd életében már nem változtatott. A tárgyalások Erdély közjogi helyzetére és uralkodójának a magyar királyhoz való viszonyára vonatkozóan Miksa uralkodása alatt folytatódtak és rövid időre a speyeri szerződésben jutottak nyugvópontra.

TERÉZ OBORNI

PLANS OF THE VIENNESE COURT TO RETAKE POSSESSION OF TRANSYLVANIA, 1557–1563

In 1556 King Ferdinand I of Hungary was forced by the Ottoman sultan to renounce Transylvania. Nevertheless, he did not lose hope of recovering the province, which was a part of the Holy Crown of Hungary. After the death – in the autumn of 1559 – of Queen Isabelle, the widow of King John Szapolyai, Ferdinand once again stepped up his political and military efforts to acquire Transylvania. He began negotiations with John Sigismund (Szapolyai), sought to fence in Transylvania by coming to an agreement with the Moldavian voivoda Jacob Heraclides, attempted the internal disintegration of John Sigismund's power, and made efforts to win the support of nobles with landed property along the border and in Transylvania. His hope was that John Sigismund would surrender Transylvania to him peacefully and that the Sultan would consent to this if Ferdinand continued to pay Transylvania's dues to the Porte. The Porte did not, however, agree to this. Indeed, it provided John Sigismund with military assistance for use in the military clashes in Upper Hungary. In the summer of 1562, Ferdinand was forced to sign a peace treaty with the Sultan. According to its terms, Transylvania remained under Ottoman influence and the rule of John Sigismund. At the same time, Ferdinand insisted upon a declaration that Transylvania had always been and would remain a *membrum* of the Holy Crown of Hungary. In this way, even if control passed temporarily to someone else, he and future Hungarian monarchs could consider the province to be theirs. Ferdinand's intention was to preserve the jurisdiction of the King of Hungary over Transylvania, thereby upholding the possibility of its future recovery.